

დეტერმინანტთა სინტაქსური კატეგორია ქართულსა და მეგრულში (ტრადიციული და წარმომშობი გრამატიკის საკითხების შეჯერების ცდა)

გოგია თამარ

ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი, თბილისი

DOI: <https://doi.org/10.52340/idw.2023.23>

აბსტრაქტი. ჩვენი მიზანია, ქართული ტრადიციული გრამატიკის აღწერით წესთა და წარმომშობი გრამატიკის ფორმალურ წესთა შეჯერების საშუალებით გამოვარკვიოთ, თუ რა შეიძლება ჩაითვალოს ქართულსა და მეგრულში დეტერმინანტად - რას უნდა მიენიჭოს დეტერმინანტის სინტაქსური სტატუსი. ჩვენი ვარაუდია, რომ ქართულ ტრადიციულ გრამატიკაში გამოყოფილი ატრიბუტული მსაზღვრელების ქვეჯგუფი, ე.წ. ზედსართავ სახელებთან ფუნქციურად გათანაბრებული სახელები, გამოირჩევიან ისეთივე მახასიათებლებით, როგორც გენერაციული სინტაქსის დეტერმინანტული ჰიპოთეზის ფარგლებში დეტერმინანტებისთვისაა ნიშანდობლივი. ქართული ტრადიციული გრამატიკის აღწერით წესთა და გენერაციული გრამატიკის (X' სქემის) აღწერით და ფორმალურ წესთა შეჯერების საფუძველზე შევიმუშავეთ დეტერმინანტთა დასადგენი ტესტები. ე.წ. მსაზღვრელთა გადანაცვლებისა და მაჯგუფებელი კავშირით შეერთების ტესტები, რომელთა საშუალებითაც გავაანალიზეთ კორპუსული მაგალითები და დავადგინეთ დეტერმინანტები ქართულისა და მეგრულისათვის. ქართულის კორპუსული მაგალითებისა და მათი მეგრული თარგმანების გაანალიზებით - სინტაქსური ხეებისა და ტესტების საშუალებით დავადასტურეთ ჩვენი ვარაუდი ე.წ. ზედსართავთან ფუნქციურად გათანაბრებული მსაზღვრელების დეტერმინანტული სინტაქსური ფუნქციის შესახებ.

საკვანძო სიტყვები: წარმომშობი გრამატიკა, ენის მოდელირება, აღწერითი წესები, ფორმალური წესები, დეტერმინანტული ჰიპოთეზა, დეტერმინანტი, ქართული, მეგრული.

ქართულიცა და მეგრულიც უარტიკლო ენებია, თუმცა, ჩვენი ვარაუდით, ამ ენებშიც არსებობს გარკვეული გრამატიკული ერთეულები, რომლებიც დეტერმინანტთა სინტაქსურ კატეგორიაში თავსდება. გენერაციული სინტაქსის¹ მიხედვით, დეტერმინანტი სახელის მსაზღვრელი კლას-კატეგორიაა, რომელიც მოიცავს შემდეგ ქვეკატეგორიებს: არტიკლები, ჩვენებითი ნაცვალსახელები; კუთვნილებითი ნაცვალსახელები და კუთვნილების გამომხატველი ელემენტები; კითხვითი ნაცვალსახელები; გარკვეული და გაურკვეველი რიცხვითი სახელები (Carnie, 2006, 44). „თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსში“ ატრიბუტული განსაზღვრების ჯგუფში ორგვარი განსაზღვრება გამოიყოფა, ზედსართავი სახელები და ზედსართავთან ფუნქციურად გათანაბრებული სახელები (კვაჭაძე 1966, 157). ჩვენი ინტერესის საგანია ზედსართავთან ფუნქციურად გათანაბრებული სახელები, რომელშიც ერთიანდება: ჩვენებითი, კუთვნილებითი, კითხვითი, განსაზღვრებითი და განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელები; გარკვეული და გაურკვეველი რიცხვითი სახელები;

¹ გენერაციული გრამატიკას/სინტაქსს, წარმომშობი გრამატიკას ურთიერთ მონაცვლე ტერმინებად ვიყენებთ.

ზომის, წონის, ფართობის, საწყაოს ან რაიმე ერთეულის გამომხატველი [...] არსებითი სახელები (კვაჭაძე 1966, 158-163). ჩვენი დაკვირვებით, ე.წ. ზედსართავ სახელებთან ფუნქციურად გათანაბრებული სახელები მოიცავს მსაზღვრელის ფუნქციით აღჭურვილ ისეთ ლექსიკურ ერთეულებს, რომლებიც წარმომშობი გრამატიკის დეტერმინანტული ფრაზის ჰიპოთეზის ფარგლებში მიჩნეულია დეტერმინანტთა ქვეკატეგორიებად.

წარმომშობი საყოველთაო გრამატიკა ენის კომპიუტერული დამუშავებისა და მოდელირების საფუძველია. მისი ძირითადი თეზისია, რომ წინადადებები წარმოიშობა კოგნიტიურ / ქვეცნობიერ პროცედურათა ერთობლიობით. სინტაქსური თეორიის მიზანი სწორედ ამ პროცედურების მოდელირებაა. წარმომშობ გრამატიკაში ეს პროცედურები მოდელირდება ფორმალური გრამატიკული წესების საშუალებით, კომპიუტერული პროგრამების მსგავსად (Carnie 2006, 5). შესაბამისად, წარმომშობი გრამატიკის მიზანი არა ენის აღწერა, არამედ მისი მოდელირებაა. თუმცა, ენის მოდელირება ვერ მოხერხდება აღწერითი გრამატიკისაგან მოწყვეტით, ამ ამოცანის მისაღწევად ფორმალური და აღწერითი წესები ურთიერთშემავსებელია. ამის გათვალისწინებით, ჩვენი კვლევა „ქართული და მეგრული ენის X' სქემა და პროექცია“ (გოგია, 2022), რომელსაც წინამდებარე მოხსენება ემყარება, არის წარმომშობი გრამატიკის ფორმალური წესებისა და ქართული ტრადიციული გრამატიკის აღწერითი წესები შეჯერების ცდა იმისათვის, რომ ენობრივი სტრუქტურების ფორმალიზებული საყოველთაო თეორია მოვარგოთ ქართული და მეგრული ენის მასალას (უფრო კონკრეტულად, დეტერმინანტულ და სახელურ ფრაზებს). შესაბამისად, ჩვენი ნაშრომის თეორიულ-მეთოდოლოგიური ანალიზის საფუძველი იყო, ერთი მხრივ, ქართული ტრადიციული გრამატიკა, ხოლო მეორე მხრივ, გენერაციული გრამატიკა. უფრო კონკრეტულად კი, პრინციპებისა და პარამეტრების მიდგომა, რომელიც დესკრიფციული და ფორმალურ წესებზე დაფუძნებულია. პრინციპებისა და პარამეტრების მიდგომის ფარგლებში დეტალურად და პროცედურულადაა გაანალიზებული X' სქემისა და პროექციის მეთოდოლოგიური მხარეები. ამ მიდგომის ფარგლებში, ფრაზის სტრუქტურა წარმოდგენილია X' ფორმალური წესების სახით.

საჭიროება იმისა, დაგვედგინა, თუ რომელი გრამატიკული ერთეულები ასრულებს ქართულსა და მეგრულში დეტერმინანტის ფუნქციას, დაგვიდგა ამ ენებისათვის გენერაციული სინტაქსის დესკრიფციული და ფორმალური წესების მისადაგების პროცესში. კვლევის თავდაპირველი მიზანი იყო გამოგვეჩვენა, გენერაციული სინტაქსის X' სქემის ფორმალური წესები ესადაგება თუ არა ქართულისა და მეგრულის ენობრივ მასალას; დაგვედგინა, სახელური ფრაზის შემადგენელთა სინტაქსური ფუნქციები, პოზიციები და პროექციათა დონეები. ვინაიდან, ქართულსა და მეგრულში დეტერმინანტების სინტაქსური კატეგორია გამოყოფილი არ არის, კვლევის პირველ ეტაპზე ვივარაუდეთ, რომ ამ ენების ანალიზისას უნდა გვეხელმძღვანელა სახელური ფრაზის ჰიპოთეზით, მისი პრინციპებითა და ფორმალური წესებით. თუმცა, კვლევის პროცესში გამოირკვა, რომ ე.წ. სახელური ფრაზის ჰიპოთეზა ქართული და მეგრული უარტიკლო ენებისთვისაც არაა გამოსაადგი. ეს ჰიპოთეზა 1990-იანი წლებიდან დაიხვეწა და ჩანაცვლდა დეტერმინანტული ფრაზის (DP) ჰიპოთეზით, რომელიც პირველად სტივენ ებნიმ (1987) შეიმუშავა. თავდაპირველად ეს თეორია საკამათოდ მიიჩნეოდა, თუმცა თანამედროვე წარმომშობ თეორიაში უკვე ფართოდაა მიღებული და დავის საგანი აღარაა. წარმომშობი გრამატიკის განვითარების ბოლო მოდელიც, მინიმალისტური პროგრამაც, ამ ჰიპოთეზას ემყარება².

² სახელური ფრაზისა და დეტერმინანტული ფრაზის ჰიპოთეზებს შორის განსხვავება და ამ

შესაბამისად, კვლევის კვალდაკვალ ჩვენი თავდაპირველი მიზნები და ამოცანები გაფართოვდა, რომელთა გამორკვევა და გადაჭრაც შეუძლებელი იქნებოდა გენერაციული სინტაქსის X' თეორიის პრინციპებისა და ტრადიციულ გრამატიკაში დამუშავებულ შესაბამისი საკითხების შეჯერების გარეშე. საბოლოოდ, ჩვენი მიზანი იყო დაგვედგინა: (1) თუ რა შეიძლება ჩაითვალოს ქართულსა და მეგრულში დეტერმინანტად – რას უნდა მიენიჭოს დეტერმინანტის სინტაქსური სტატუსი; (2) დეტერმინანტული ფრაზის შემადგენელთა სინტაქსური ფუნქციები, პოზიციები და პროექციათა დონეები; მათი სტრუქტურული და იერარქიული კავშირები; (3) X' სქემის დეტერმინანტული ფრაზის ფორმალური წესები ქართულისა და მეგრულისათვის. წინამდებარე სტატიაში შევეცდებით პასუხი გავცეთ პირველ კითხვაზე, რისთვისაც ვიხელმძღვანელებთ დეტერმინანტთა კატეგორიის დადგენის X-შტრიხ თეორიის პრინციპებით (ფორმალურ წესთა პრინციპებით და შემადგენელთა მახასიათებლებით) (Abney, 1987; Carnie, 2006; Chomsky, 2006; 2002a; 2015b; Hornstein and Lohndal, 2009; Santorini and Kroch, 2007) და ლ. პროგოვაცის ჰიპოთეზით უარტიკლო ენებში დეტერმინანტების დადგენის შესახებ (Progovac, 1998). ამასთან, რა თქმა უნდა, ვიხელმძღვანელებთ ქართულ ტრადიციულ გრამატიკაში სიღრმისეულად და მწყობრად დამუშავებული ისეთი საკითხებით, როგორცაა სახელთა ატრიბუტული განსაზღვრებები; რამდენიმე განსაზღვრება ერთ საზღვრულთან, სიტყვათა რიგი და სხვ. (კვაჭაძე 1966, შანიძე 1980).

ქართული ტრადიციული გრამატიკის აღწერით წესთა და გენერაციული გრამატიკის (X' სქემის) ფორმალურ წესთა შეჯერების საშუალებით შევიმუშავეთ დეტერმინანტთა დასადგენი ტესტები. ე.წ. მსაზღვრელთა გადანაცვლებისა და მაჯგუფებელი კავშირით შეერთების ტესტები, რომელთა საშუალებითაც გავაანალიზეთ კორპუსული მაგალითები და დავადგინეთ დეტერმინანტები ქართულისა და მეგრულისათვის³. ქართულის კორპუსული მაგალითებისა და მათი მეგრული თარგმანების გაანალიზებით – სინტაქსური ხეებისა და ტესტების საშუალებით დავადასტურეთ ჩვენი ვარაუდი ე.წ. ზედსართავთან ფუნქციურად გათანაბრებული მსაზღვრელების დეტერმინანტული სინტაქსური ფუნქციის შესახებ. კვლევაში გაანალიზებულია დეტერმინანტთა ყველა ზემოჩამოთვლილი ქვეკატეგორიის შემცველი ქართული და მეგრული ფრაზები. წინამდებარე მოხსენებაში ადგილის სიმწირიდან გამომდინარე მოვიყვანთ საანალიზო მაგალითების მხოლოდ მცირედ ნაწილს.

არაერთგვარი მსაზღვრელები: სიტყვათა რიგი, პროექციის დონეები და სინტაქსური კატეგორიები

(მსაზღვრელთა გადანაცვლების ტესტი)

ვარაუდი იმისა, რომ ჩვენებითი, კუთვნილებითი, განსაზღვრებითი და განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელები, გარკვეული და გაურკვეველი რიცხვითი სახელები

უკანასკნელის შესაბამისობა ქართული და მეგრული ენის მასალასთან განხილულია ზემოაღნიშნულ ნაშრომში „ქართული და მეგრული ფრაზის X' სქემა და პროექცია“.

³ ქართული ენის გასაანალიზებლად გამოვიყენეთ „ქართული ენის ეროვნული კორპუსისა“ (GNC) და „ქართული ენის კორპუსის“ GLC ენობრივ მასალას. ქართულის კორპუსული მაგალითები ვთარგმნეთ მეგრულად, ან ავაგეთ იმავე შედგენილობის წინადადებები მათი შემდგომი ანალიზის მიზნით. თარგმანმა მოგვცა შესაძლებლობა დაგვედგინა, რამდენად საზიარო წყობა აქვს მეგრულისა და ქართულის დეტერმინანტულ ფრაზებს. მასალაზე დაკვირვებამ გვიჩვენა, რომ მეგრულისა და ქართულის დეტერმინანტულ ფრაზებს საზიარო სინტაქსური სტრუქტურა და შემადგენლობა აქვთ. ქართულისაგან განსხვავებული თავისებურებები კი ცალკე კვლევის საგანია.

და ზომის, წონის, ფართობის, საწყაოს ან რაიმე ერთეულის გამომხატველი არსებითი სახელები დეტერმინანტთა სინტაქსურ ფუნქციას ასრულებენ, შესაძლებელია დადასტურდეს სინტაქსურ ხეზე მათი სტრუქტურულ-იერარქიული პოზიციისა და სხვა კატეგორიებთან სინტაქსური განლაგების დადგენით. ლ. პროგოვაკი (1997) ამტკიცებს, რომ უარტიკლო სერბულ-ხორვატიულ ენაში დეტერმინანტის ფუნქციას ასრულებს ჩვენებითი და კუთვნილებითი ნაცვალსახელები. არგუმენტი იმისა, რომ ეს ნაცვალსახელები დეტერმინანტულია, არის მათი სინტაქსური პოზიცია. სერბულ-ხორვატიული ენის შესწავლისას, ამ მოსაზრების ყველაზე მყარ არგუმენტად განიხილეს სახელისა (N) და დეტერმინანტული ნაცვალსახელების (ჩვენებითისა და კუთვნილებითის) ასიმეტრიული პოზიციები სტრუქტურული თვალსაზრისით. ანალიზის საფუძველზე გამოვლინდა ნაცვალსახელების, ზედსართავი სახელებისა და არსებითი სახელების მყარი სინტაქსური განლაგება. ზედსართავ სახელებს მყარი სინტაქსური პოზიცია უკავიათ ნაცვალსახელებსა და არსებით სახელებს შორის. ნაცვალსახელები მათი წინმსწრებია, არსებითი სახელები კი მათი მომყოლი. შესაბამისად, ნაცვალსახელებს სტრუქტურულად და იერარქიულად უფრო მაღლამდგომი პოზიცია უკავიათ, ვიდრე სახელებს. მათი გადანაცვლება კი არაგრამატიკულ წინადადებებს ქმნის (Progovac 1997, 165). მისი მტკიცებით, მიუხედავად იმისა, რომ სერბულ-ხორვატიულში ჩვენებითი და კუთვნილებითი ნაცვალსახელები ერთი შეხედვით ზედსართავი სახელების მსგავსად იქცევიან, X' სქემის ფარგლებში ეს ნაცვალსახელები კვალიფიცირდება დეტერმინანტებად და სტრუქტურულად თავსდება D-ის (დეტერმინანტული ფრაზის მეთაური ელემენტის) სინტაქსურ პოზიციაში, ზედსართავი სახელები A-ის (ზედსართავის) პოზიციაში, ხოლო სახელები N-ის (სახელური ფრაზის მეთაური ელემენტის) პოზიციაში (Progovac 1997, 167).

სიტყვათა წყობა ქართულში, საზოგადოდ, თავისუფალია, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, სიტყვათა წყობის როლი სინტაქსური და სტილისტიკური თვალსაზრისით ქართულ ენაშიც დიდია. გვხვდება ისეთი შემთხვევებიც, როცა სიტყვის ადგილი მყარია (კვაჭაძე 1966, 13). შესაბამისად, სიტყვათა რიგის თვალსაზრისით, ქართულში გვაქვს გარკვეული შეზღუდვა – სიტყვათა რამდენიმე მყარი წყობა გარკვეული შემთხვევებისთვის. მაგალითად, თანამედროვე ქართულში ჩვეულებრივია წინ მდგომი (პრეპოზიციული) განსაზღვრება, მომდევნო (პოსტპოზიციური) განსაზღვრება კი იშვიათად იხმარება (ისიც უფრო პოეზიაში). განსაზღვრება, ჩვეულებრივ, უშუალოდ ეკვრის საზღვრულ წევრს (კვაჭაძე 1966, 166). საზღვრულ წევრს ერთდროულად შეიძლება ახლდეს რამდენიმე ერთგვარი და არაერთგვარი განსაზღვრება. ერთგვარია განსაზღვრებები, რომლებიც უშუალოდ უკავშირდებიან საზღვრულ წევრს და ერთმანეთის მიმართ თანწყობილნი არიან. ლ. კვაჭაძე ზედსართავებს და მასთან ფუნქციურად გათანაბრებული სახელებით გადმოცემულ განსაზღვრებებს, მართალია, საერთო, ატრიბუტულ განსაზღვრებათა, ჯგუფში ათავსებს, თუმცა, მათ არაერთგვარ წევრებად განიხილავს. წყობის თვალსაზრისით, ზედსართავებთან ფუნქციურად გათანაბრებული განსაზღვრებები, ჩვეულებრივ, პირველ ადგილზეა, ზედსართავითა და მიმდებარე გადმოცემული განსაზღვრებები კი – მეორე ადგილზე. რაც მთავარია, პირველ ადგილზე, საზოგადოდ, ის განსაზღვრებაა, რომელიც განსაზღვრავს საზღვრულს უახლოეს განსაზღვრებიანად. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, არაერთგვარი განსაზღვრებების შემთხვევაში საზღვრულს უშუალოდ უახლოესი უკავშირდება, ყოველი წინა განსაზღვრება კი განსაზღვრავს მას მომდევნო განსაზღვრებიანად (კვაჭაძე 1966, 168-169). ამ დებულებებს ადასტურებს საანალიზო მაგალითების მიხედვით აგებული სინტაქსური ხეები, რომლებიც თვალსაჩინოს ხდის შემადგენელთა იერარქიულ სტრუქტურულ მიმართებებს (იხ. 1-ლი და

მე-4 სინტაქსური ხეები).

X' თეორიის ფარგლებში, თუ განსაზღვრებები ერთი კატეგორიისანი არიან და იზიარებენ პროექციის საერთო დონეს, მათი გადანაცვლება არ ქმნის არაგრამატიკულ შესიტყვებებს. თუ მათი გადანაცვლებით ხელოვნურ, ნამალადევ, ნაკლებ ბუნებრივ ან კიდევ სრულიად მიუღებელ შესიტყვებებს მივიღებთ, სავარაუდოა, რომ ეს გამოწვეული იქნება სხვადასხვა სინტაქსური კატეგორიისა და პროექციის სხვადასხვა დონის მსაზღვრელთა იერარქიული სტრუქტურული კავშირის დარღვევით. შესაბამისად, მსაზღვრელთა გადანაცვლების ტესტის საშუალებით შევძლებთ დავადგინოთ, საანალიზო ერთეულები ერთი სინტაქსური კატეგორიის (A) მსაზღვრელები არიან, თუ სხვადასხვა (D, A). როგორია მათი სტრუქტურულ-იერარქიული დამოკიდებულება ერთმანეთისა და მსაზღვრელის მიმართ. შევძლებთ, თითოეული მსაზღვრელი X' სქემის მახასიათებლების მიხედვით განვსაზღვროთ, რაც ჩვენი ვარაუდით, ეთანადება ტრადიციული გრამატიკაში მსაზღვრელთა აღწერილობას.

აღნიშნული დებულებები X' სქემის სინტაქსური ხის მაგალითზე რომ განვიხილოთ, თვალსაჩინო გახდება არაერთგვარი განსაზღვრებების იერარქიული სტრუქტურა, ამასთან,

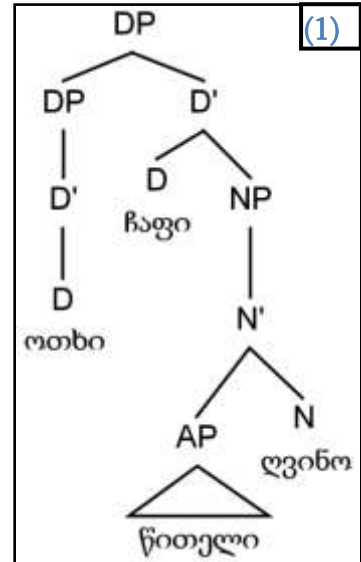
ტრადიციული გრამატიკის დებულებები:	X' თეორიის დებულებები:
<p>არაერთგვარი მსაზღვრელები ატრიბუტული განსაზღვრებების ორ ჯგუფი - ზედსართავეები და მასთან ფუნქციურად გათანაბრებული სახელები - არაერთგვარი განსაზღვრებებია.</p>	<p>სხვადასხვა სინტაქსური კატეგორიები, პროექციის სხვადასხვა დონე თუ განსაზღვრებები ერთი სინტაქსური კატეგორიისანი არიან, ისინი იზიარებენ პროექციის საერთო დონეს, ხოლო მათი გადანაცვლება ქმნის არაგრამატიკულ, არაბუნებრივ შესიტყვებებს.</p>
<p>სიტყვათა რიგი ზედსართავეებთან ფუნქციურად გათანაბრებული განსაზღვრებები, ჩვეულებრივ, პირველ ადგილზეა, ზედსართავითა და მიმდებარეობით გადმოცემული განსაზღვრებები კი - მეორე ადგილზე. (კვაჭაძე 1966, 168)</p>	<p>იერარქიული სტრუქტურული კავშირის დარღვევა თუ მათი გადანაცვლებით არაგრამატიკულ შესიტყვებებს მივიღებთ, ეს გამოწვეულია სხვადასხვა სინტაქსური კატეგორიისა და პროექციის სხვადასხვა დონის მსაზღვრელთა იერარქიული სტრუქტურული კავშირის დარღვევით.</p>

ტრადიციული გრამატიკის დებულებებისა და X' სქემის ურთიერთშესაბამისობა. მაგალითისათვის ავაგოთ ხე სამი არაერთგვარ განსაზღვრებიანი შესიტყვებისათვის:

[DP ოთხი ჩაფი წითელი ღვინო] [DP ანთხი ორკოლი ჭითა ღვინი]⁴

⁴ მეგრული და ქართული მაგალითები სინტაქსური ხეზე მსგავსად გამოისახება, ადგილის სიმცირის გამო მოგვყავს მხოლოდ ქართული ფრაზის ილუსტრაცია სინტაქსურ ხეზე.

სინტაქსური ხე ცხადყოფს, რომ დეტერმინანტი (D) „ოთხი“ განსაზღვრავს დეტერმინანტს (D) „ჩაფი“, ორივე ერთად ქმნის დეტერმინანტულ ფრაზას (DP) „ოთხი ჩაფი“, რომელიც განსაზღვრავს სახელურ ფრაზას (NP) „წითელი ღვინო“, რომლის შემადგენლებიცაა ზედსართავი (AP) „წითელი“ და სახელი (N) „ღვინო“. სინტაქსური ხე ცხადყოფს მსაზღვრელთა ისეთ იერარქიულ დამოკიდებულებას ერთმანეთისა და მსაზღვრელი სიტყვის მიმართ, როგორც ტრადიციულ გრამატიკაშია აღწერილი.

ამასთან, შემადგენელთა გადანაცვლებით არაგრამატიკულ შესიტყვებებს ვიღებთ: ქართული – *წითელი ოთხი ჩაფი ღვინო; *ჩაფი ოთხი წითელი ღვინო; *წითელი ჩაფი ოთხი ღვინო. მეგრული – *ჭითა ანთხი ორკოლი ღვინი; *ორკოლი ანთხი ჭითა ღვინი; *ჭითა ორკოლი ანთხი ღვინი. აღნიშნული მაგალითები არაბუნებრივად ჟღერს, არ ითქმის და არაგრამატიკულია, რაც ამყარებს ჩვენს ვარაუდს დეტერმინანტების (D) ზედსართავებისა (A) და სახელების (N) მყარი წყობის შესახებ. ის ფაქტი, რომ დეტერმინანტული მსაზღვრელების გადანაცვლება არაგრამატიკულ შესიტყვებებს ქმნის იმის დასტურია, რომ ეს მსაზღვრელები არ არიან თანწყობილნი, არ აქვთ პროექციის საერთო დონე და ერთი კატეგორიისანი არ არიან. ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ზედსართავი მსაზღვრელები თავისუფლად ენაცვლებიან ერთმანეთს. მათი გადანაცვლება არც მნიშვნელობას ცვლის და არც არაგრამატიკულ შესიტყვებას არ იძლევა : ოთხი ჩაფი წითელი, მშრალი ღვინო / ოთხი ჩაფი მშრალი, წითელი ღვინო; ანთხი ორკოლი ჭითა, სქირე ღვინი / ანთხი ორკოლ სქირე, ჭითა ღვინი.

ერთგვარი მსაზღვრელები: თანაბარ დონეზე შეერთება, პროექციის დონეები და სინტაქსური კატეგორიები (მაჯგუფებელი კავშირით შეერთების ტესტი)

როგორც აღვნიშნეთ, ჩვენი ვარაუდია, რომ „ქართული ენის სინტაქსში“ გამოყოფილი ატრიბუტული მსაზღვრელების ქვეჯგუფი, ზედსართავ სახელებთან ფუნქციურად გათანაბრებული სახელები, გამოირჩევიან ისეთივე მახასიათებლებით, როგორც X' თეორიის ფარგლებში დეტერმინანტებისთვისაა ნიშანდობლივი. ტრადიციულ სინტაქსში ატრიბუტული მსაზღვრელების ჯგუფში გაერთიანებული, ზედსართავებთან ფუნქციურად გათანაბრებული ზემოჩამოთვლილი სახელები და ზედსართავი (და მიმდებარე⁵) განსაზღვრებები X' თეორიის ფარგლებში სხვადასხვა სინტაქსური კატეგორიებია, პირველნი ექცევიან დეტერმინანტთა (D), ხოლო მეორენი – ზედსართავთა სინტაქსურ კატეგორიაში (A). როგორც აღვნიშნეთ, ლ. კვაჭაძე ზედსართავებს და მასთან ფუნქციურად გათანაბრებულ სახელებს ერთ კატეგორიად ერთიანებს – ატრიბუტულ მსაზღვრელებად. თუმცა, ამასთან აღვნიშნავს, რომ ისინი არაერთგვარი განსაზღვრებებია – არ არიან ერთმანეთის მიმართ თანწყობილნი (კვაჭაძე 1966, 167). X' თეორიის ცნებებით თუ ვიმსჯელებთ, ასეთი მსაზღვრელები პროექციის საზიარო დონეზე არ დგანან, შესაბამისად, სხვადასხვა ტიპისანი

⁵ ჩვენი ნაშრომის ფარგლებში არ არის გაანალიზებული მიმდებარე მსაზღვრელები.

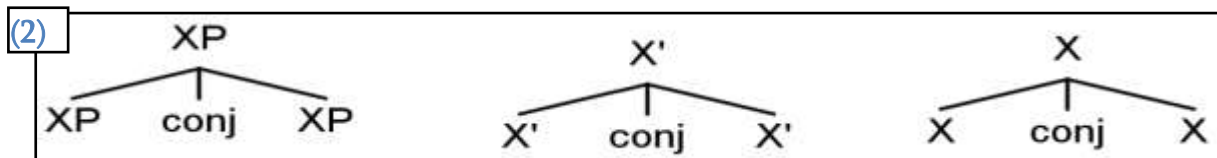
არიან, აქვთ განსხვავებული ფორმალური წესები და მახასიათებლები. ერთგვარია განსაზღვრებები, რომლებიც უშუალოდ უკავშირდებიან საზღვრულ წევრს და ერთმანეთის თანწყობილნი არიან, ასეთი წევრები ქმნიან შერწყმულ წინადადებას (კვაჭაძე 1966, 167). ერთგვარი განსაზღვრებების ერთმანეთთან შეერთება შესაძლებელია მაერთებელი კავშირით (კვაჭაძე 1966, 256). X' თეორიის ფორმალური წესების მიხედვით, ორი წევრის მაერთებელი კავშირით (Conj) შეერთება შესაძლებელია, თუ ისინი ერთიანდებიან ერთ სინტაქსურ კატეგორიაში და თავსდებიან პროექციის საზიარო დონეზე. შესაბამისად, მაერთებელი კავშირით შეერთებული წევრები უნდა ერთიანდებოდნენ საზიარო კატეგორიაში და იზიარებდნენ პროექციის საერთო დონეს. თუ ორ მსაზღვრელს ვერ ვაკავშირებთ მაერთებელი კავშირით, მაშინ ისინი საზიარო პროექციის დონისა და ერთი კატეგორიის ელემენტებად ვერ ჩაითვლებიან.

მაერთებელი კავშირით შეერთების ფორმალური წესები:

$$XP \rightarrow XP \text{ conj } XP$$

$$X' \rightarrow X' \text{ conj } X'$$

$$X \rightarrow X \text{ conj } X$$

X ცვლადია, რომელიც ნებისმიერი კატეგორიის აღმნიშვნელი შეიძლება იყოს (N, A, V...). ამ წესის მიხედვით, მაჯგუფებელი კავშირით შეერთება შესაძლებელია მხოლოდ საერთო

ტრადიციული გრამატიკის დებულებები:	X' თეორიის დებულებები:
<p>ერთგვარი განსაზღვრებები</p> <p>ერთგვარია განსაზღვრებები, რომლებიც უშუალოდ უკავშირდებიან საზღვრულ წევრს და ერთმანეთის თანწყობილნი არიან, ასეთი წევრები ქმნიან შერწყმულ წინადადებას (კვაჭაძე 1966, 167).</p> <p>შეკავშირება</p> <p>ერთგვარი განსაზღვრებების ერთმანეთთან შეერთება შესაძლებელია მაერთებელი კავშირით (კვაჭაძე 1966, 256).</p>	<p>სინტაქსური კატეგორიები, პროექციის დონეები და მაერთებელი კავშირი</p> <p>ორი წევრის მაერთებელი კავშირით (Conj) შეერთება შესაძლებელია, თუ ისინი ერთიანდებიან ერთ სინტაქსურ კატეგორიაში და თავსდებიან პროექციის საზიარო დონეზე. შესაბამისად, მაერთებელი კავშირით შეერთებული წევრები უნდა ჰქონდეთ ზიარი კატეგორია და პროექციის საერთო დონე.</p>

კატეგორიისა და საერთო პროექციის დონის ელემენტებისა. ტრადიციულ გრამატიკაშიც და წარმომშობ თეორიაშიც მაერთებელი კავშირით შეერთებული თანწყობილი წევრები ქმნიან ერთ შემადგენელს.

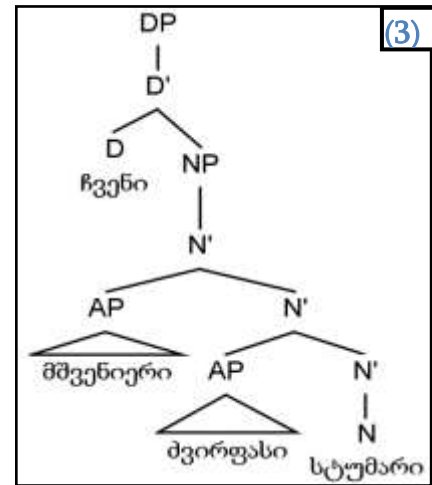
ჩვენი მიზანია, ქართული კორპუსული მაგალითებისა და მათი მეგრული თარგმანების გაანალიზების საშუალებით, დავადგინოთ, საანალიზო ერთეულები (ზედსართავები და მასთან ფუნქციურად გათანაბრებული სახელები) თავსდებიან ერთ სინტაქსურ კატეგორიაში თუ სხვადასხვა კატეგორიის სინტაქსური ელემენტებია (A და D); თავსდებიან პროექციის ერთ თუ სხვადასხვა საფეხურზე. მაჯგუფებელი კავშირით შეერთების ტესტი დაგვეხმარება

⁶ გარდა აქ აღწერილისა, იგულისხმება პეციფიკატორის, ადიუნქტისა და კომპლემენტის ფორმალური წესები და მახასიათებლები, რაც დეტალურადაა მიმოხილული ზემოაღნიშნულ კვლევაში.

გამოვარკვიოთ, საანალიზო მსაზღვრელები ერთგვარია თუ არაერთგვარი. იმ შემთხვევაში, თუ ზემოაღწერილი ორი ჯგუფის მაჯგუფებელი კავშირით შეერთება არაგრამატიკულ და სინტაქსურად გაუმართავ წყობას წარმოქმნის, მაშინ ეს კიდეც ერთი არგუმენტი იქნება იმისა, რომ ეს ორი ჯგუფი პროექციის სხვადასხვა დონეზე დგას და სხვადასხვა სინტაქსური კატეგორიებია. ტესტის პირობა: თუ ორ მსაზღვრელს ვერ ვაკავშირებთ მაჯგუფებელი კავშირით, მაშინ ისინი ვერ ჩაითვლებიან თანწყობილ, ერთგვარ განსაზღვრებებად, საზიარო პროექციის დონისა და ერთი კატეგორიის სინტაქსური კატეგორიის ელემენტებად.

განვიხილოთ შესაბამისი მაგალითები:

- (1) ჩვენი მშვენიერი, ძვირფასი სტუმარი
- (2) ჩვენი ძვირფასი, მშვენიერი სტუმარი
- (3) მშვენიერი, ძვირფასი, ჩვენი სტუმარი
- (4) * ჩვენი და მშვენიერი, ძვირფასი სტუმარი
- (5) ჩვენი მშვენიერი და ძვირფასი სტუმარი
(დობორჯგინიძე და სხვ., 2022)
- (6) ჩქინ ფშვენიერი, ძვირფასი სუმარი
- (7) ჩქინ ძვირფასი, ფშვენიერი სუმარი
- (8) ფშვენიერი, ძვირფასი, ჩქინ სუმარი
- (9) *ჩქინ დო ფშვენიერი, ძვირფასი სუმარი
- (10) ჩქინ ფშვენიერი დო ძვირფასი სუმარი

მე-4 და მე-9 მაგალითებში ზედსართავებისა და მათთან ფუნქციურად გათანაბრებული სახელის (ამ შემთხვევაში, კუთვნილებითი ნაცვალსახელის) შეკავშირება მაჯგუფებელი კავშირით არაბუნებრივად ჟღერს, არ ითქმის და არაგრამატიკულია, რაც გვიმყარებს ვარაუდს, რომ ისინი პროექციის სხვადასხვა დონისა და სხვადასხვა სინტაქსური კატეგორიისაა მსაზღვრელებია.

1-2 და 6-7 მაგალითებში N' დონის პროექციის ზედსართავი ფრაზები (AP - მშვენიერი, ძვირფასი / ფშვენიერი, ძვირფასი) თავისუფლად ენაცვლებიან ერთმანეთს, რაც ადიუნქტებისთვისაა ნიშანდობლივი. თავისუფალი ჩანაცვლება იმის დასტურია, რომ ეს მსაზღვრელები თანწყობილია, აქვთ პროექციის საერთო დონე და ერთი კატეგორიისანი არიან. ამასვე მოწმობს მე-5 და მე-10 მაგალითები, როდესაც ამ მსაზღვრელების შეერთება მაჯგუფებელი კავშირებით სინტაქსურად გამართულ შესიტყვებას ქმნის.

მე-3 და მე-8 მაგალითებზე ვერ ვიტყვით, რომ არაბუნებრივად ჟღერს, არ ითქმის ან არაგრამატიკულია. ჩვენი აზრით, ამ მაგალითში განსაზღვრება განკერძოებულია. ასეთ შემთხვევას ლ. კვაჭაძე ამგვარად აღწერს: „განსაზღვრება ზოგჯერ პაუზით გამოეყოფა საზღვრულ წევრს და წინადადებაში განკერძოებით დგას, მასთან დაკავშირებული სიტყვებითურთ” (კვაჭაძე 1966, 167). შესაბამისად, განკერძოებული განსაზღვრება მსაზღვრულისაგან გამოიყოფა მიძიმით. თუ ზედსართავი და დეტერმინანტული განსაზღვრებების გადანაცვლებით განკერძოებულ განსაზღვრებიან წყობას ვიღებთ, ეს კვლავაც ადასტურებს, რომ ჩვეულ წყობაში დეტერმინანტი წინმსწრებია, ზედსართავი განსაზღვრება კი უშუალოდ ეკვრის მის საზღვრულ სახელს.

როგორც აღვნიშნეთ, კვლევაში გაანალიზებულია დეტერმინანტთა ყველა ზემოჩამოთვლილი ქვეკატეგორიის შემცველი ქართული და მეგრული ფრაზები. საანალიზო ერთეულთა ზემოაღწერილი ორი ჯგუფის (ზედსართავებისა და მათთან ფუნქციურად

გათანაბრებული სახელების) მართებული კავშირით შეერთების უკლებლივ ყველა მაგალითში არაბუნებრივი, არაგრამატიკული და სინტაქსურად გაუმართავი წყობა მივიღეთ. სინტაქსურმა ხეებმაც ცხადყო, რომ მსაზღვრელთა ეს ორი ტიპი პროექციის სხვადასხვა დონეზე არიან განლაგებულნი, აქვთ ასიმეტრიული იერარქიული ურთიერთობა და, შესაბამისად, მათი მაჯგუფებელი კავშირით შეერთება ვერ მოხერხდა. ეს კი ამყარებს ჩვენს ვარაუდს, რომ ისინი სხვადასხვა სინტაქსურ კატეგორიის ერთეულებია, აქვთ განსხვავებული ფორმალური წესები და მახასიათებლები. მათი სიტყვათა რიგის დადგენამ კი დაგვიდასტურა ვარაუდი, რომ ე.წ. ზედსართავებთან ფუნქციურად გათანაბრებული სახელები თავსდება დეტერმინანტთა სინტაქსურ კატეგორიაში. ისინი დეტერმინანტული ფრაზის (DP) მეთაური ელემენტებია. ატრიბუტული ზედსართავი სახელები კი ზედსართავი ფრაზის (AP) კატეგორიით იკავებენ სახელური ფრაზის ადიუნქტის პოზიციას.

დასკვნა

ტრადიციული გრამატიკის აღწერითი წესებისა და X' სქემის ფორმალური წესების შეჯერებით, ამის საფუძველზე შემუშავებული ტესტებით, კორპუსული მასალის გაანალიზებითა და მაგალითებისათვის აგებული X' სინტაქსური ხეებით დასტურდება ჩვენი ვარაუდი, რომ ე.წ. ზედსართავთან ფუნქციურად გათანაბრებული სახელები დეტერმინანტთა სინტაქსურ ფუნქციას ასრულებენ. ისინი ზედსართავი მსაზღვრელებისაგან განცალკევებული სინტაქსური კატეგორიაა – არიან არა ატრიბუტული ზედსართავისებრი განსაზღვრებები, არამედ დეტერმინანტები. ეს დასტურდება (ა) სინტაქსურ ხეზე მათი ასიმეტრიული იერარქიული განაწილებით (პროექციის სხვადასხვა დონეზე) (ბ) სიტყვათა მყარი რიგით (ერთეული გამონაკლისის გარდა) (გ) მართებული კავშირით მათი შეერთების შეუძლებლობით.

ბიბლიოგრაფია:

- გოგია, თ. (2022). ქართული და მეგრული ფრაზის X' სქემა და პროექცია, (სამაგისტრო ნაშრომი). თბილისი: ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი.
- დობორჯგინიძე, ნ., ლობჯანიძე, ი., გუნია, ი. (2012-2022). ქართული ენის კორპუსი. <http://corpora.iliauni.edu.ge/>. ბოლო წვდომის თარიღი: 07/02/22 .
- ენუქიძე, ლ. (1987). ძირითადი სინტაქსური თეორიები თანამედროვე საზღვარგარეთულ ენათმეცნიერებაში. თბილისი: მეცნიერება.
- კვაჭაძე, ლ. (1966). თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსი. თბილისი: განათლება.
- მოერერი, პ., გიპერტი, ი., თანდაშვილი, მ., (2011-2022). ქართული ენის ეროვნული კორპუსი. <http://gnc.gov.ge/>. ბოლო წვდომის თარიღი: 07/02/22.
- შანიძე, ა. (1953). მორფოლოგია. ტ.1, ქართული გრამატიკის საფუძვლები. მე-2 შევს. გამოც. თბილისი: სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა.
- Abney, S. P. (1987). *The English Noun Phrase in its Sentential Aspect*. Cambridge, MA: MIT press.
- Carnie, A. (2006). *Syntax: A Generative Introduction*. 2nd ed. Malden: Blackwell.
- Chomsky, N. (2006). *Language and Mind*. Cambridge, U.K.: Cambridge University Press. 54
- Chomsky, N. (2002a). *Syntactic Structures*. 2nd ed. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Chomsky, N. (2015b). *The Minimalist Program*. Cambridge, MA: MIT Press, (Orig. pub. 1992).
- Dikken, M. den. (2013). *The Cambridge Handbook of Generative Syntax*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lasnik, H., and Terje L. (2009). Government–Binding/Principles and Parameters Theory. *WIREs Cognitive Science* 1, no. 1: 40–50. <https://doi.org/10.1002/wcs.35>.
- Progovac, L. (1998). Determiner Phrase in a Language without Determiners. *Journal of Linguistics* 34, no. 1: 165–

79. <https://doi.org/10.1017/s0022226797006865>.

Santorini, B, and Kroch, A. (2007). The syntax of natural language: An online introduction. <https://www.ling.upenn.edu/~beatrice/syntax-textbook>

Syntactic Category of Determiners in Georgian and Mingrelian
(Combining Descriptive rules of Georgian Traditional Grammar and Formal of Generative Grammar)

Gogia Tamar
Ilia State University, Tbilisi

Abstract

Georgian and Mingrelian are both considered to be languages without determiners. The paper seeks to identify determiners in these languages based on descriptive rules of the Georgian traditional grammar (GTG), on the one hand, and descriptive and formal rules of generative grammar, on the other. The research question is, which grammatical units have the syntactic function of the determiners in Georgian and Mingrelian? We hypothesize that one of the subgroups of attributive modifiers defined in GTG has the same syntactic characteristics as determiners in the determiner phase (DP) hypothesis. This subgroup is so-called “modifiers functionally equalized with adjectives” within GTG. Based on the combination of descriptive rules of Georgian traditional grammar and descriptive and formal rules of generative grammar (X' schema and PD hypothesis), we created two tests for identifying determiners in the languages under analysis. We analyzed corpus examples of the determiner (DP) / noun phrases (NP), constructed syntactic trees, and identified projection levels and structural relations of their constituents. We examined the same corpus data using the above-mentioned tests for identifying determiners. Based on the analysis we concluded that so-called “modifiers functionally equalized with adjectives” are determiners in Georgian and Mingrelian.

Key words: generative grammar, language modeling, descriptive rules, formal rules, DP hypothesis, determiners, Georgian, Mingrelian.